

KDO ODEJDE, UŽ SE NEVRACÍ SHULEM DEEN

přeložila
Lily Císařovská

■ garamond

Kdo odejde, už se nevrací

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.albatrosmedia.cz

■ garamond

Shulem Deen

Kdo odejde, už se nevrací – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

KDO
ODEJDE,
UŽ SE
NEVRACÍ

KDO
ODEJDE,
UŽ SE
NEVRACÍ

SHULEM
DEEN

Copyright © 2015 by Shulem Deen
First published in The United States by Gray Wolf Press
Cover photo © Bumble Dee/shutterstock.com
© Translation Lily Císařovská, 2022

ISBN tištěné verze 978-80-7407-516-2 (1. vydání, 2023)
ISBN e-knihy 978-80-7407-547-6 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)
ISBN e-knihy 978-80-7407-548-3 (1. zveřejnění, 2023) (epub)
ISBN e-knihy 978-80-7407-549-0 (1. zveřejnění, 2023) (mobi)

Rabi Jochanan řekl: Prožil-li někdo většinu života a nezhřešil, není pravděpodobné, že někdy zhřeší.

Talmud, Joma 38b

Nedůvěřuj sám sobě, dokud nenastane den smrti tvé. Vždyť i Jochanan byl osmdesát let veleknězem, a přece potom zavrhl učení moudrých.

Talmud, Brachot 29a

Na palubě lodi uprostřed moře s očima uplakanýma stojí Žid ze Svaté země. Musí opustit Jeruzalém, musí opustit svůj domov, tu posvátnou zemi, svůj život, své bratry i děti, svou drahou rodinu. A nyní je na cestě do Ameriky. Jak trpký je takový úděl.

Yom Tov Ehrlich, Williamsburg

Autorovy poznámky k jidiš a hebrejštině

Jidiš slova jsou přepisována podle výslovnosti ve tvaru, jaký běžně užívají současní američtí chasidé.¹ Obvykle jde o tzv. východní (či polský) dialekt jidiš, nicméně občas se objevují i výjimky.

Hebrejská slova jsou přepisována podle obecného úzu. Tato transkripce se často výrazně odlišuje od typické chasidské výslovnosti, např. *Tóra* místo *Torje*, *roš hašana* místo *roš hašune*.

Slovo *rebe* možná bude pro některé čtenáře poněkud matoucí, protože může znamenat jak dynastického představitele některé chasidské sekty, tak i učitele v základní chlapecké škole. Většinou však je význam z kontextu naprosto srozumitelný.

¹ Jidiš výrazy upravené do češtiny jsou uvedeny v Glosáři na konci knihy (pozn. překl.).

ČÁST PRVNÍ

Kapitola první

Nejsem první, koho vyhnali z naší obce. Z těch vyhnaných jsem však nikdy nikoho nepoznal. Jenom jsem o nich slyšel; tlumené vzpomínky na staré příběhy, které se odehrály v naší čtvrti staré jen půl století, vyprávění o různých rozvratnících připravených zničit naši křehkou jednotu. Proslýchalo se, že prý si belzští chtěli založit vlastní modlitební skupinu, že jistý mladík studoval knihy braslavských, a dokonce šly zvěsti, že rebeho švagr byl obviněn z podněcování ke vzpouře proti samotnému rebemu.

Jenomže já jsem byl první, koho vyhnali za herezi.

Zavolali mi v neděli večer. Zrovna jsme s Gitty a dětmi večereli.

„Šuleme, tady je Jechiel Spitzer,“ ozval se hluboký mužský hlas a pak se odmlčel. „Mohl bys v deset přijít na schůzku do kanceláře k dajanovi?“ Jechiel byl členem vzdělávací komise a pořádkového výboru, jejichž společným úkolem bylo dohlížet na chování členů naší obce a zajistit, aby se patřičně oblékali, aby docházeli do správné synagogy a mysleli si to, co si mají správně myslet.

„Na jakou schůzku?“ zeptal jsem se.

„Rádi by si s tebou promluvili na *bejsdinu*,“ řekl Jechiel.

Bejsdin, rabínský soud naší obce, je tříčlenný orgán, který pravidelně vydává nařízení týkající se naléhavých náboženských záležitostí, například zakazuje internet, nedovolené modlitební skupiny nebo nařizuje, jak si mají ženy správně zakrývat hlavu. Předsedá mu dajan, hlavní rabínský soudce v naší čtvrti.

Jechiel čekal, co odpovím, a když jsem nic neříkal, poznamenal: „Přiveď si někoho s sebou, jestli chceš. Asi tam nebudeš chtít být sám.“ Říkal to nezvykle věcně. Asi záměrně, aby zdůraznil, že volá kvůli závažné věci. S Jechielem jsme se nijak zvlášť dobře neznali, ale když jsme se náhodou potkali na ulici nebo v ješivě nebo když jsme při bar micva

seděli vedle sebe, naše setkání byla docela přátelská. Tenhle rozhovor však pochopitelně vůbec přátelský nebyl.

Když jsem se vrátil ke stolu, Gitty se na mě tázavě podívala. Zavrtěl jsem hlavou: *nic důležitého*. Našpulila rty. Chvilí jsme na sebe hleděli. Pak jsem se vrátil k talíři souletu, který zbyl od včerejšího šábesového oběda. Děti evidentně nic netušily. Siraj, naše nejstarší dcera, byla zabraná do knížky. Heršy něco špital Fridy do ucha a oba se tomu chichotali. Chaja Suri se hádala s Akivou. Upřeně totiž zírala na Akivův talíř s večeří a Akiva tvrdil, že nemůže jíst jídlo, na které se Chaja Suri takhle dívala.

Gitty na mě pořád tiše vrhala letmé pohledy, až jsem k ní nakonec vzhlédl a povzdechl si: „Pak ti to povím.“ Výmluvně zakoulela očima, potom vstala a sklídila talíře ze stolu. Podíval jsem se na hodinky. Bylo krátce po šesté.

Ten telefon mě vůbec nepřekvapil. Od přátel už jsem věděl, že se po čtvrti šíří fáma: *Ze Šulema Deena se stal odpadlík, kacíř, heretik*.

V naší čtvrti v rocklandském obvodě ve státě New York žijí jenom chasidi. Odpadlictví, hereze je tady hříchem. A není to hřích vůbec obyčejný. Na rozdíl od prohřešků žáka z ješivy, který si večer co večer objednává taxíka, aby mohl na hodinu uniknout a cvičit karate, nebo dívky načápané v sukni, jež jí řádně nezakrývá kolena, na rozdíl od hříchu učitele, který si postěžoval, že rabiho polední modlitby o šábesu jsou příliš dlouhé, je hereze hříchem, na jaký nejsou naši lidé zvyklí. Odpadlictví je vyvádí z konceptu. Lidé v naší obci jsou přesvědčeni, že v naší době, a zejména v naší čtvrti ke skutečné herezi už dojít nemůže, a tak když se k nim doneslo, že je mezi nimi heretik, vůbec nevěděli, co si o tom mají myslet.

„Copak snad neví, že Rambam už na všechny otázky odpověděl?“ divil se rebe.

Rambam, snad největší židovský filosof a učenec všech dob, vlastním jménem Moše Maimonides, žil ve 12. století. Na jeho náhrobku v israelském městě Tiberiadě stojí psáno: „Od Mošeho k Mošemu nepovstal dosud nikdo jako Moše.“ Nad Rambamovými právními kodexy i slavným komentářem k Mišně jsme se lopotili ve studovnách, o jeho

spravedlnosti a učenosti jsme si vyprávěli příběhy a svým dětem jsme pak dávali jméno po něm.

Jeho filosofii jsme však nestudovali. Rambamovo nejpozoruhodnější filosofické dílo *Průvodce zbloudilých* je prý totiž tak složité, že je určeno jen těm nejvzdělanějším. Nikdo jiný prý toto dílo studovat nepotřebuje. Stačí vědět, že jsou v něm obsaženy všechny odpovědi, a veškeré další otázky jsou pak už zbytečné.

„Copak snad neví, že Rambam už na všechny otázky odpověděl?“ Vlastně nevím, jestli to rabi skutečně řekl. Slyšel jsem to jen od svých přátel a ti to zas slyšeli od jiných přátel, ale v naší obci se nedalo na šeptandu vždy spoléhat. Nicméně jsem věděl zcela najisto, že rebe je v obci svrchovaným vůdcem a že bez jeho přímého podnětu se nic podstatného nestane. A tak jsem věděl, že příkaz, abych se dostavil před bejsdin, přišel od něj.

Přesně v 10:00 večer jsem tedy došel po udupané nedlážděné pěšině k bočnímu vchodu do dajanova domu. Dajanova autorita vycházela z jeho rozsáhlé znalosti Tóry, nicméně jeho úřad byl prodlouženou rukou rebeho. Jestliže rebe má hlavní výkonnou moc, pak dajan a jeho bejsdin jsou hlavní mocí soudní, která prosazuje zákony.

Navzdory závažnosti tohoto úřadu je dajan jako učencem laskavý a jemný. Tenkrát před deseti lety, když jsem ještě studoval v ješivě, jsme spolu trávili celé hodiny a diskutovali o Talmudu. Během následujících let jsem za ním po této pěšině přicházel snad stokrát kvůli nejrůznějším osobním i rodinným záležitostem; před svátkem Sukot jsem přinášel palmové listy k prověření, nosil jsem mu spodní prádlo s menstruační krví nebo kuřata s bezbarvým masem, aby potvrdil, že nenesou žádné stopy po zranění.

A teď jsem znovu vystoupal po těch dobře známých schodech na dřevěné, počásím ošlehané zápraží a zaklepal jsem na dveře. Oknem jsem viděl, že je rozsvíceno. Zevnitř jsem slyšel hlasy, rozrušené, hádavé a rozčilené. Chvilí jsem počkal a pak jsem zaklepal znovu. Dveře otevřel Jechiel Spitzer a pokynul mi, abych se šel posadit do malé postranní místnosti.

„Počkej tady,“ řekl stroze a zmizel v dajanově kanceláři na druhé straně předsíně. Posadil jsem se na starou židli u malého stolku a poslouchal hukot hlasů, který se nesl z vedlejší místnosti. Po několika minutách se

ke mně přidal Beriš Greenblatt. S Berišem jsme si byli blízcí už dlouhá léta, vlastně od té doby, kdy mě učil na jedné škole v Brooklynu. To jsem byl ještě teenager a on mě tenkrát zval na šábés k sobě domů, když můj otec onemocněl a ležel v nemocnici. Teď, po těch letech, jsme se sobě vzdálili – on byl stále zbožným učencem, zatímco ze mě se stal vyhlášený heretik. Jeho přítomnost mi přesto přinášela útěchu, ačkoli ani jeden z nás netušil, co má očekávat.

Za chvíli nás zavolali do dajanovy kanceláře. Dajan seděl uprostřed malého stupínku pokrytého poházenými náboženskými texty a kolem něj byli druzí dva rabíni z bejsdinu a čtyři další muži, kteří patřili mezi přední členy naší komunity.

Dajan se vlídně, téměř blaženě usmál. Tvář mu rámoval bujný šedý plnovous.

„Posaď se, posaď se,“ ukázal mi přes stůl na prázdnou židli naproti sobě.

Sedl jsem si a rozhlížel se. Beriš se zatím usadil za mnou. Muži naproti mně seděli těsně vedle sebe, nervózně přejížděli prsty po knihách na stole, hladili si plnovous a tahali se za kníry. Někteří si šeptem vyměnili pár poznámek a záhy na to se jeden z nich ujal slova. Jmenoval se Mendel Brauer. Byl to muž známý svou prozíravostí a zbožností. Říkalo se, že se stejnou lehkostí dovede vyjednat volební blok pro zvoleného úředníka jako přednášet každé ráno skupině podnikatelů o Talmudu.

„Slyšeli jsme všelijaké řeči,“ začal Mendel. „Slyšeli jsme všelijaké řeči a nevíme, jestli je to pravda nebo ne, ale musíš pochopit, že už jen to, že se něco takového povídá, je špatně.“ Odmlčel se a podíval se na mě, jako by očekával, že mu nějak přitakám.

„Říká se, že jsi *apikoros*. Říká se, že nevěříš v Boha.“ Zvedl ramena až k uším, roztáhl dlaně a doširoka otevřel oči. „Je vůbec možné, že někdo nevěří v Boha? Já nevim.“ Řekl to, jako kdyby se to chtěl opravdu dozvědět. Mendel byl inteligentní. Před námi ležela otázka, o níž by se dalo dlouho diskutovat, kdyby k tomu byl čas a chuť. Jenomže teď čas nebyl, a tak přešel rovnou k tomu, co se říká mezi lidmi.

Že prý o rebem říkám špatné věci.

Že prý se už nemodlím.

Že prý znevažuji Tóru i učení našich moudrých.

Že prý kazím druhé. Kazím mladé a nevinné.

Prý se teď mluví hlavně o tom, že jsem minulý týden svedl na scesti jednoho chlapce z ješivy.

Tak moc jsem ho zkazil, že ten chlapec utekl z domova od rodičů a žije s góji v Brooklynu. (Mendel neví, jestli je to pravda, ale říká se to). Prý ten mladík dokonce hodlá jít studovat na vysokou školu.

Mendel mě informoval, že si lidé dělají velké starosti a chtějí, aby se s tím něco udělalo. Proto musí bejsdin zasáhnout.

„Pochop, že když lidé žádají, aby bejsdin jednal, nemůžeme být zticha a nic nedělat.“ Na druhém konci stolu seděl Jechiel Spitzer. Roztržitě si kroutil pár vousů pod dolním rtem a jeden si natáhl mezi přední zuby. Tři rabíni seděli se sklopenýma očima.

„Pochop,“ pokračoval Mendel, „že nechceme ani tobě ani tvé rodině způsobit trápení.“ Odmlčel se a podíval se na dajana. Potom položil rozevřené dlaně na stůl a podíval se na mě přímo.

„Dospěli jsme k závěru, že musíš naši čtvrt' opustit.“

Najednou jsem nevěděl, jak se mám k tomu, že mě vyhánějí, vlastně postavit. Nejdřív mě napadlo, že bych se měl bránit a prohlásit, že to všechno jsou jenom lži a nenávistné pomluvy. Ale to, že sem už nepatřím, byla pravda. Tohle je společenství věřících a já už nejsem jedním z nich.

Jenomže být vyhnán je něco úplně jiného než odejít dobrovolně. Být vyhnán znamená být zavržen a být zavržen znamená být zostuzen a zne-možněn. Je tu přece Gitty a děti, na které je třeba myslet. Tuhle čtvrt' jsme s Gitty po celých dvanáct let našeho manželství nazývali domovem. Tady se nám narodilo našich pět dětí, které tu mají spousty bratranců, sestřenic, tet, strýců, prarodičů, a ti všichni žijí tady, ve čtvrti, jen deset minut chůze odkudkoli. Tohle je náš domov. Před dvěma roky jsme si koupili půlku dvojdomku o pěti pokojích a představovali si, že tu prožijeme větší část života. Není to žádný luxus, ale dům je dost prostorný a slunný a nový – ano, koupili jsme si nový dům. Když jsme se nastěhovali, ve vzduchu ještě byla cítit barva a polyuretan. A ten dům jsme si oblíbili. Do zahrádky před domem jsme zasadili strom. Na pořízení domu jsme navíc dostali hypotéku.

Řekl jsem rabínům, že odejít není zrovna jednoduché a že celou věc proberu se svou ženou. A jestli se dohodneme, že odejdeme, budu muset najít kupce na dům. Věděl jsem, že rabíny moje odpověď moc nepotěší. Na rozdíl od těch, kdo byli vyhnáni přede mnou, jsem ale byl odvážnější, měl jsem víc informací a věděl jsem, že tohle je Amerika jednadvacátého století. Věděl jsem, že nikdo nemůže nikoho přimět, aby opustil svůj domov; to může snad jedině vláda, ale bejsdin vláda není.

Muži se na sebe mlčky podívali. Dokonce i dajan, který po celou tu Mendelovu krátkou promluvu příkyvoval a sem tam s chabým úsměvem soucitně pohlédl mým směrem, teď vypadal rozrušeně, jako by chtěl říct, je mi to líto, příteli, je mi moc líto, že to došlo až sem.

Mendel se podíval na jednoho z rabínů. Ten jako by chvíli uvažoval a pak řekl: „Nu.“ Mendel vytáhl z náprsní kapsy kabátu složený bílý list papíru. „Tohle,“ řekl Mendel a přistrčil dokument přes stůl, „budeme muset zveřejnit, pokud se nepodrobíš. Můžeš si to přečíst.“ Byl to dokument ve formě otevřeného dopisu, který bude možné otisknout v novinách, vyvěsit na dveřích do synagogy a nalepit v synagoze na stěnách nad umyvadly. Byl napsán květnatou rabínskou hebrejštinou, plnou biblických a talmudských slovních hříček.

Bratřím našim, synům Israele, na všech místech, kde pobývají:

Oznamujeme tímto, že muž jménem Šulem Arje Deen byl shledán zastáncem kacířských názorů. Oddává se způsobům Jeroboáma, syna Nebatova, hřeší a druhé k hříchu přivádí. Je to štváček a provokatér, jenž nepokrytě a nehorázně porušuje zákony Boží a zákony Tóry. Popírá hlavní zásady naší posvátné víry, vysmívá se naší víře v Boha a v zákony Mojžíšovy a nepřetržitě nabádá druhé, aby následovali jeho zlovolnou cestu.

Dokument dále vyzývá všechny bohabojné Židy, aby se ode mne distancovali, a to ve všech ohledech. Neměli mi poskytovat zaměstnání, neměli dovolit, abych bydlel v jejich domě. Měl jsem být vyloučen z modlitební skupiny, měl mi být odepřen vstup do všech synagog. Mé děti neměly být přijaty na žádnou jejich školu.

Když jsem ten dokument dočetl a položil zpátky na stůl, třáslý se mi ruce.

„*Zatím* jsme to nikam nerozeslali,“ řekl Mendel a vložil dokument zpátky do kapsy svého kabátu. „Podvol se našim příkazům a my si to necháme pro sebe. Musíš pochopit, že nemáme jinou možnost.“ Díval jsem se na rabíny. Dajan na mě pohlédl smutnými očima, ale ostatní rabíni se dívali jinam.

„To je všechno,“ řekl Mendel.

Čekal jsem, až rabíni vstanou. Ale seděli tam dál, a tak jsem tam také seděl, jako omráčený.

Jeden z rabínů ke mně vzhlédl: „Doufám, že nás zas přijdeš navštívit,“ prohlásil.

Dajan přikyvoval: „Ano, ano, přijď nás navštívit.“ „Můžeš bydlet u nás, celá tvá rodina,“ řekl druhý rabín. Chvilí jsem si říkal, že je to od něj hezké, na to že za celou schůzku neřekl ani slovo. Nikdy jsem s ním předtím nemluvil. Ale pořád jsem ještě nevěděl, co si o tom mám myslet, ještě jsem nevěděl, co si mám myslet o tomhle rabim a o bejsdinu. Ale většinu času jsem myslel především na Gitty a na děti. Potečou slzy. Bude to do nebe volající ostuda. Budou mě prosit, že mám naléhat na bejsdin, aby si to rozmyslel.

Ale také je to dobré. Už sem nepatřím. Nepatřím už do téhle čtvrti, nepatřím do této společnosti, mezi tyto lidi. Nebude to lehké, ale mělo se to stát. Nastal čas odejít.

Kapitola druhá

V duchu si vybavuji okamžik, kdy jsem si uvědomil, že v Boha nevěřím. Nepamatuji si přesně, který den to bylo, nepamatuji si ani měsíc, ba ani rok, ale jen to, kde jsem byl a co jsem zrovna dělal. Bylo ráno. Probudil jsem se pozdě a spěšně jsem si odbýval svou ranní rutinu. V šulu jsem se už nemodlil, ale doma jsem pořád ještě modlitby odříkával. Vybíral jsem jen ty nejdůležitější úseky, první a poslední verše z Písne, potom Š'ma

a Šmone esre, vše ostatní jsem přeskakoval. Modlitby už mi přestaly dávat smysl, ale stále jsem se ještě modlil, částečně ze zvyku a také ze strachu, abych u Gitty nevbudil nelibost. Nevím, jak by reagovala, kdyby se dozvěděla, že už se nemodlím.

Vzpomínám si, že jsem byl zrovna v jídelně a přes tenkou zeď jsem slyšel Gitty v kuchyni: „Akivo, dojez tu topinku,“ a „Fridy, přestaň už zlobit malého a oblékej se,“ a „Siraj, učeš se a vezmi si batoh.“ Všechny zvuky se slévaly dohromady. Děti jedno po druhém odříkaly ranní požehnání. Stežovaly si, že nemají dodělané úkoly, že ztratily boty, že nemůžou najít sponky do vlasů. Hodil jsem si modlitební šál přes ramena, honem si vyhrnul rukáv a kolem paže ovinul kožené řemínky tefilin. Stál jsem tam jen tak a ta černá kožená kostka na levé paži se mi vydouvala pod rukávem naškrobené bílé košile. Byl jsem zahalen velkým, bílým, černě pruhovaným šálem a najednou jsem si uvědomil, že ničemu z toho všeho už nevěřím, že jsem odpadlík, heretik, *apikorus*.

Dlouho jsem se to snažil popírat. Obyčejný hříšník má stále naději: *Israelita, i když zhrěšil, je pořád Israelita*, praví Talmud. Ale odpadlík je ztracen navždy. *Kdo odejde, už se nevrací*. Svitek Tóry, který napsal heretik, se má spálit. Odpadlík se už nepočítá do minjanu, jídlo od heretika není košer; co heretik ztratí, se mu nevrací; heretik není způsobilý svědčit u soudu. Je to vyvrhel, psanec, navěky bude bloudit sám. Odpadlík už nepatří ke svému lidu, ale nepatří ani k lidu jinému.

A právě ve chvíli, kdy jsem si k týlní kosti zavazoval uzel tefilin a spěšně procházel úseky modlitby, které jsem ještě pořád odříkával, jsem si uvědomil, že moje hereze je prostě fakt, který se týká mě a který se ničím neliší třeba od faktu, že mám hnědé oči a bledou pleť.

Být heretikem však není tak jednoduché. Žili jsme s Gitty a pěti dětmi v New Square, v obci vzdálené třicet mil od New York City, v níž bydlí jen chasidští Židé jedné konkrétní sekty, a to skvyřtí chasidé. Tuto obec v padesátých letech dvacátého století založil veliký rebe ze Skvyry, reb Jankev Josef Tverskij, potomek významné černobylské chasidské dynastie i dynastie skvyrské. Rebe vyrostl ve městě Skvyra na Ukrajině, a když v roce 1948 vystoupil v newyorském přístavu a ucítil dekadentní auru města, prohlásil ke svým stoupencům: „Kdybych měl odvahu, rovnou bych zas skočil na loď a vrátil se do Evropy.“ Nevrátil se

a místo toho se pustil do budování vlastní obce, do budování amerického štetlu. Říkali mu, že to nepůjde, že v Americe není pro štetly místo a že ten jeho plán se zaručeně nezdaří. A málem se opravdu nezdařil.

Po desítky let pak jeho následovníci vyprávěli o nekonečných překážkách – o nepřátelsky naladěných sousedech, o městské radě, která nespolupracovala, o tom, jak materiál na stavbu rozkrádali už řidiči, kteří jej přiváželi, o nekonečných problémech s kanalizací a špatně vydlážděnými silnicemi. Ale rebe vytrval. A vypráví se legenda, jak skupina voušatých Židů vysvětlovala okresnímu úředníkovi, že chtějí, aby se to jejich nové město jmenovalo „Nová Skvyra“, ale on měl za to, že říkají „New Square“, a tak to také zapsal. A tak se dnes oficiálně užívá jméno obce v téhle poangličtěné podobě.

Jméno obce sice zní americky, ale obec sama je všechno, jen ne americká. Pár lidí mi později přitakalo: „Není divu, že ses stal heretikem. Vždyt jsi žil na tak izolovaném místě a mezi takovými fanatiky.“ A často mi to říkali právě chasidé satmarští, belžští i lubavičtí, a zrovna těm není fanatismus nijak cizí. New Square je místo, které i extremisté pokládají za příliš extrémní. Dokonce i fanatici zděšeně potřásají hlavou, jako kdyby říkali, že *tohle* je už moc. *Tohle* už je prostě šílenství.

Zpočátku jsem měl pochybnosti jen o rebeho autoritě, o moudrosti chasidských učenců a některých zvláštěnostech našeho ultrakonzervativního životního stylu v odloučení od světa. Brzy jsem však vstoupil na mnohem znepokojivější území: začal jsem se ptát, zda Talmud opravdu obsahuje slovo Boží, a později jsem začal pochybovat o samotné Tóře. Je něco z toho pravda? A co Bůh? Kde vlastně je? Kdo má vědět, co chce a jestli vůbec existuje?

Zpočátku jsem se jen ptal. Pouze jsem si kladl otázky, nic víc. Ale i ptát se je tu zakázáno.

„Copak není celé židovství právě v tom, že se ptáš?“ říkali mi později. „Copak není Talmud plný otázek?“ Judaismus, jaký dobře zná většina liberálních Židů, není judaismus chasidů, ba ani judaismus Baal Šem Tova či Rašiho nebo rabi Akivy. Ano, je pravda, že i v našich prastarých textech je prostor pro otázky, ale musí to být otázky určitého druhu a musí se klást určitým způsobem. *Bylo by bývalo lepší, kdyby se ten, kdo se vyptává na tyto čtyři věci, pravi Talmud, nikdy nenarodil: Co je nahoře,*

co je dole, co je minulost, co je budoucnost. Jestliže někoho zaplaví otázky, na které nejsou odpovědi, není to chyba naší víry, nýbrž chyba toho, kdo se ptá, kdo se zajisté dost nemodlil a dostatečně nestudoval, kdo neočistil své srdce i mysl natolik, aby do jeho duše mohla vstoupit moudrost Tóry a nechala všechny otázky odpadnout.

„Co tě vedlo k tomu, že ses změnil?“ ptali se mě po letech. Ta otázka mě trápila, protože věci, které vedly k mé proměně, bylo tolik a byly tak rozmanité, že jsem měl pocit, že takový už zkrátka život je: přerod nena-stává v jednom jediném okamžiku, je to celý proces, je to cesta tázání a objevování, je to cesta víry a výzev, které se té víře staví do cesty, jsou to nepohodlné otázky a jsou to pokusy se těch otázek zbavit, a to i hrubou silou, je-li to nezbytné, a to vše jen proto, abychom poznali, že není možné je jen tak odehnat, že to hledání je příliš naléhavé a nezbytné a že vzdát to nijak nepomůže. A já jsem nenacházel žádné jasné odpovědi, jenom odpovědi příliš zamotané a rozporuplné, a tak nakonec naděje ustoupila rozčarování, které zas uvolnilo cestu nové naději, ale pokaždé tlumenější a slabší, až jsem se nakonec opět propadal do zmatku a dezi-luze v nekonečném cyklu dohánějícím k šílenství.

Vzpomínám si na jednu z prvních situací, kdy jsem měl na jazyku otáz-ky, ale nesměl jsem se zeptat. Netýkaly se víry, nýbrž záležitosti mnohem světšější. Týkaly se dívky, se kterou mi domlouvali sňatek. Chtěl jsem se ptát hlavně na to, jestli je hezká, jestli je chytrá, jestli je sympatická. A jestli ji vůbec můžu odmítnout, pokud taková není.

Věci, na něž jsem se ptal později, totiž zda existuje Bůh a zda naše víra opravdu obsahuje podstatné pravdy vesmíru, zda je *moje* víra pravdivější než víra druhého, se na povrch zdají mnohem podstatnější, ale když mi bylo osmnáct, žádné závažné otázky mě zatím netrápily. Měl jsem jenom ty relativně malé. A ty moje malé otázky mi připadaly tak triviál-ní, že mi bylo trapné je vůbec vyslovit. *Kouzlo je klam a krása je marnost, ale žena, která se bojí Boha, je žena hodná chvály.* Řekli mi, že ona dívka je opravdu velice bohabojná. A jestli prý opravdu potřebuji vědět ještě něco víc.

* *

Pral jsem si zrovna prádlo a měl jsem plné ruce práce, když mi řekli, že se mám oženit a že už mi vybrali dívku. Studoval jsem tehdy na Velké ješivě v New Square. Pračka na koleji nám přestala najednou fungovat, a tak se studenti rozprchli po domácnostech svých kamarádů a příbuzných, aby si u nich mohli vyprat. Já jsem dovlékl pytel se špinavým prádlem ke Greenblattovým, k rodině našich přátel, kteří bydleli na kraji obce. Můj otec byl již několik let po smrti a matka se po otcově smrti snažila dát si život zas nějak dohromady. A tak mi Greenblattovi nahrazovali rodinu, dávali mi najíst, mohl jsem si u nich vyprat a vůbec se tam u nich motat, což za normálních okolností mohou pouze členové rodiny.

Bylo už k půlnoci a Beriš s dětmi byli již dávno v posteli. Jediné zvuky se ozývaly z kuchyně, kde Chana Miri dokončovala domácí práce. Tiše otevírala a zavírala skříňky a opatrně vkládala nádobí do dřezu. Bylo slyšet tekoucí vodu. I tyto zvuky ale brzy utichly. Pak jsem slyšel, jak se tiché klapání Chana Miriných pantoflí blíží ke schodišti vedoucímu kolem prádelny nahoru k ložnicím. Říkal jsem si, že jde asi spát. Otevřu si pak sám, to jsem dělával často.

Ale Chana Miri se najednou objevila ve dveřích do prádelny. Zvedl jsem hlavu směrem k ní, ale pohledem jsem uhýbal. Nepatřila k rodině, takže bylo zakázáno na ni hledět přímo. Periferně jsem rozeznával obrys drobounké ženské postavy se šátkem na hlavě a v neforemném domácím oděvu s květovaným potiskem.

„Už ti říkal Beriš o tvém *šiduchu*?“ zeptala se mě. Zavrtěl jsem hlavou. Pohled jsem zavrtával do žehličky. Chana Miri zmlkla.

„No,“ prohlásila nakonec. „Beriš ti toho řekne víc zítra, ale něco ti teď řeknu já.“ Odmlčela se a pak zakoktala: „Já vím... asi to nezní jako bůhvíjaká nabídka. Ale... popřemýšlej o ní.“ Přikývl jsem a jezdil přitom žehličkou po polyesterové tkanině. Sledoval jsem, jak mizí drobné faldy a tiše syčí pára. Doufal jsem, že vypadám nonšalantně, ale cítil jsem, jak mi rozčilením tluče srdce.

„Dcera Chajima Goldsteina,“ řekla konečně Chana Miri.

Musel jsem vypadat jak hromádka neštěstí, protože Chana Miri ihned prohlásila: „Vím, co si asi myslíš, ale není to tak špatné, jak to vypadá.“ Tu dívku jsem neznal, ale znal jsem muže z její rodiny. Chajim

Goldstein byl obtloustlý muž, který se v šulu bujaře a bez zábran modlil v zadní řadě. Vídal jsem jej, jak se při pátečních večerních bohoslužbách prodírá uličkou v synagoze, v ruce stříbrnou tabatěrku na šňupací tabák, zatímco se celou svatyní až po vysoký strop nese kantorův hlas. Šoural se od stolu ke stolu a mužům, kteří se modlili, nabízel špetku svého tabáku s vůní máty. Jako ocásci se za ním táhli jeho tři malí synové v zabláčených botách, s neupravenými pejzy a nudli u nosu. Takhle jsem si svého tchána rozhodně nepředstavoval. Odvrátil jsem se, nechťel jsem, aby Chana Miri viděla mé zklamání.

Pomyslel jsem na syna Chajima Goldsteina, Nuchema Goldsteina. Vzpomněl jsem si, jak jsem jednou na hodině přizval Nuchema do dvojice ke společnému studiu, když můj stálý spolužák ve dvojici nebyl ve škole. Bylo to v prvním ročníku v ješivě. Připadalo mi laskavé přizvat k sobě chlapce, který tam den co den sedí sám, nikoho do dvojice ke studiu nemá a jenom líně obrací stránky Talmudu. Nuchem celé hodiny bubnoval prsty do stolu. Ani koutkem oka nezavadil o knihu, kterou měl otevřenou před sebou.

Nuchem měl pro studium Talmudu jen mizivé nadání. Takového parťáka jsem ještě nikdy neměl. „Proč se vlastně moudří na to všechno pořád ptali, když už předem znali odpověď?“ zeptal se mě, jako kdyby Talmud nestudoval už od svých šesti let a celý tento způsob dovozování mu byl neznámý.

„To je takový proces,“ řekl jsem mu a téměř jsem nemohl uvěřit, že vůbec vedu takové řeči.

„A k čemu ten proces vlastně je,“ ptal se nasupeně a rozhorlil se, jako kdyby ho osobně uráželo, že moudří nejsou dost ohleduplní, když ho nutí namáhavě se lopotit a znovu objevovat závěry, které už jsou nepochybně dávno známé. „Proč nestudujeme jenom ty závěry?“ Ta otázka mě zarazila. Z toho chlapce, kterého to v ješivě evidentně ne bavilo, jsem byl celý nespůj. Ale především jsem k němu pocítoval opovržení: je přece známo, že na takové věci se ptát nesmíme. Copak je tak hloupý, že ani tohle neví?

„Já vím, co si myslíš,“ opět promluvila Chana Miri. „Znáš jejího otce a její bratry. Ale říkali mi, že ona je úplně jiná.“ Chana Miri stála ve dveřích a mezi námi viselo tíživé ticho.

„Jak se jmenuje?“ zeptal jsem se konečně.

„Gitty,“ odpověděla až moc horlivě, „Gitty Goldsteinová.“ Gitty. Od slova dobrý, v jidiš *git*. Znělo pěkně, navozovalo ženskost, nevinnost, oddanost.

A přece jsem nebyl s to myslet na nic jiného než na její rodinu – na Chajimovy prostoduché způsoby, na tupý výraz v Nuchemově tváři, na malé kluky, kteří se v šulu drželi u otce, plaše a krotce, jako kdyby si už ve svém útlém věku uvědomovali, že někteří lidé mají větší váhu než jiní a že oni ujednáním nějakého arbitra společenských kódů dostali umístěnku do nižší třídy.

„Potřebuji čas, abych si to promyslel,“ řekl jsem Berišovi druhý den. Totéž jsem řekl matce, když ji Beriš požádal, aby si se mnou promluvila. Připadalo mi, že mi rozumí pouze Chana Miri. Ale i ona měla za to, že bych to neměl odmítnout.

„Je jiná než její bratři,“ prohlásila Chana Miri. „Prý je naprosto normální.“ Cože? *Normální?* Nemohl jsem to pochopit. Normální? Copak je na ní nejlepší to, že je normální?

O několik měsíců dříve mě i spolužáky překvapilo, že se první z našich kamarádů zasnoubil.

„*Hust gehert?*“ Novinka letěla od stolu ke stolu, od stojanu s knihami k dalšímu stojanu a během chvilky oblétna celou rozlehlou studovnou. „Slyšel jsi to? Ari Goldhirsh se zasnoubil!“ Horliví studenti vzhledli od drobných písmenek v Talmudu a ti lenivější se na chvíli přestali vybavovat. Byli jsme jako omráčeni, nikdo nečekal, že se to stane takhle brzy. Většinou bylo sotva sedmnáct a někteří byli ještě mladší.

„*Baj vemen?*“ Každý měl na jazyku tuhle otázku.

Baj vemen, ne s kým, nýbrž u koho, v domě koho? Do které rodiny, do kterého rozvětveného klanu tetiček, strýčků, bratranců a sestřenic, prarodičů se vlastně zasnoubil.

„Mordche Šlojme Klieger.“ Jak se jmenuje nevěsta, bylo všem úplně jedno. Záleželo jen na jméně jejího otce. Mládenec si nebere jen dívku, nýbrž se žení s celým sborem rodinných příbuzných, a pokud má štěstí, i do jeho ctihodného postavení. Ale pokud štěstí nemá, žení se do deprimující obvyčejnosti svých nových příbuzných.

To bylo v dubnu 1992. Doufal jsem, že zasnuby nezačnou dřív než za rok. Rebe prý nijak zvlášť tahle časná zasnoubení neschvaluje, ale rodiny na ně občas spěchaly, zejména pokud šlo o skvělou partii, kterou by byla škoda promarnit. Stávalo se, že pokud chlapci nebo dívky ještě nebylo osmnáct, zasnuby se držely v tajnosti, ale stejně se o nich dost brzy všichni dozvěděli. První zasnuby s sebou nesly tlak i na ostatní vrstevníky, aby i oni byli mezi prvními. Zasnoubit se co možná nejdříve totiž znamená být žádoucí, zatímco dlouho zůstat starým mládencem v sobě nese punc hanby.

Ariho zasnoubení odstartovalo závody a další spolužáci ho následovali. Mojše Josel Unger a Burič Silber se zasnoubili týden po sobě s vnučkami rebeho osobního tajemníka. Ty dívky byly sestry a nikdy z nás samozřejmě vůbec nevěděl, jaké jsou, ale o dívky tu vlastně nešlo.

Aron Duvid Spira se záhy zasnoubil s dcerou Avigdora Bluma, nejbohatšího muže v obci. Brzy na to se zasnoubil Zevi Lowenthal s dcerou význačného učence. Můj druh ve studiu Chajim Lazer byl zasnouben s dcerou svého strýce Naftuliho. Jeden kamarád za druhým dostávali partnerku, a tak jsem i já očekával, že mi brzy zavolá dohazovač. Každému z těch kamarádů jsem blahopřál na svatbě a dostávalo se mi za to jejich blahosklonných úsměvů, *mercešem baj dir*, i ty ať se brzy zasnoubíš, budiž to vůle Boží. A přece mě srdce bolelo a moje předtucha přecházela v hrůzu. Když jsem se v pátek večer chystal pozvednout číši sladkého vína a odříkat kiduš, modlil jsem se, abych jej brzy odříkával raději po boku své ženy než v ješivě vedle stovek dalších hladových spolužáků. *Králi králů, dej, ať mě tví služební andělé obdaří milostí.* Ať je to brzy. A ať je to dobrá dívka z vážené rodiny.

Rebe pořádal tyše – veřejné šábesové hostiny – a my jsme při nich stáli rebemu po pravici. Stáli jsme v šesti řadách na vysokých stupíncích na způsob praktikáblu. Žáci ješivy se každý rok posouvají o jeden stupeň blíže k rebemu, takže nejbliže mu stojí osmnáctiletí a devatenáctiletí, kteří se toho roku mají oženit. Na tuto poslední skupinu studentů způsobilých k sňatku upírají všichni zrak. Posuzují každého zvlášť a přitom uvažují, ke komu by se mohla hodit která z dcer členů obce.

„Co se ti nelíbí na dceři Chajima Goldsteina?“ zeptal se mě Beriš o pár dní později.

Řekl jsem mu jen, že potřebuji trochu času, abych si to rozmyslel, protože jsem nebyl schopen převést příval myšlenek do slov.

„Má všechno, co by měla manželka mít,“ trval Beriš na svém. Z počátku se mi do tohoto svazku nechtělo, protože mě nikterak nepřitahoval otec ani bratr této dívky, ale brzy jsem zjistil, že uvažuji o dívce samé. Ale otázky, které se mi honily hlavou, nebylo možné vyslovit nahlas. Říkal jsem si: Je vůbec hezká? Je dost inteligentní? Je uvážlivá a okouzující? Má příjemný úsměv a milý smích? Nebo nemá nic z těchto vlastností? A co když jsou její projevy dokonce výrazně nepříjemné? Váhal jsem, jestli bych mohl požádat o její fotku, ale protože mi žádnou fotku nenabídli, domýšlel jsem si, že je to nevhodné. A docela jsem si představoval, jak by si Beriš s tím dohazovačem a dívčinou rodinou asi řekli: Copak je to za mládence, když potřebuje fotku dívky, než se rozhodne, jestli se s ní ožení?

„Je prý velmi milá,“ prohlásila moje matka, když se různě pozeptala. „Je čtvrtá z dvanácti dětí a dobře se stará o své mladší sourozence. Bude z ní dobrá žena i matka.“ „A prý je taky hodně společenská,“ dodala matka povzbudivě. „Velmi ráda chodí na svatby a další rodinné oslavy. Vždycky se přidá k tanci. Má kamarádky. A mluví se o ní pěkně.“ Když žádná z těchto informací nepřinesla kýžený účinek, Beriš mi navrhl obvyklé řešení. „Tak proč se nezeptáš rebeho?“ *Samozřejmě*. Rebe. Rebe bude znát odpověď.

Pár dní před svátkem Chanuka jsme s Berišem požádali o slyšení u rebeho. Bylo už pozdě v noci. Rebeho postarší tajemník, *gabaj* reb Šia, seděl ve své kanceláři, která sousedí s rebeho pokojem. Ve velké, jasně osvětlené místnosti už čekalo několik tuctů chasidů. Nervózně přecházeli sem a tam, recitovali žalmy nebo o něčem mlčky přemítali. Reb Šia napsal na malý bílý čtverec papíru můj *kvitl*, tedy problém, s nímž se na rebeho obracím, a Berišův dotaz, jak dlouho asi budeme čekat, zcela ignoroval. Míjela hodina za hodinou. Muži byli jeden po druhém vyzýváni, aby se dostavili před rebeho. Krátce na to se pak každý s úsměvem vynořil před nevrlym dveřníkem, vsunul mu do dlaně deseti nebo dvacetidolarovou bankovku a s lehkým srdcem i lehkou myslí radostně odcházel.

Konečně jsme byli s Berišem uvedeni dovnitř. Jednou už jsem u rebeho byl, ale tehdy jsem si přišel jen pro spěšně udělené požeňání a rychlý stisk ruky. Ještě nikdy jsem tu nebyl pro radu v osobní záležitosti. Nyní jsem se měl poprvé rozhodnout podle rebeho doporučení. To pomýšlení bylo uklidňující. Mít přístup k božské inspiraci zprostředkované cadikem, dokonale spravedlivým jedincem, je zvláštním privilegiem chasidů.

V čele dlouhého stolu seděl rebe v umně pozlaceném křesle, potaženém sytě modrou látkou. Viděl jsem, jak sleduje dveře a přejíždí prsty po zlatých kapesních hodinkách. Čelo měl zvlhlé potem. Jeho podsaditá postava a prošeďivělý plnovous teď byly tak blízko a tak živé. Byl to úplně jiný pocit než v šulu, kde odkudsi z dálky budil jen poněkud nezřetelný dojem. Na stole se vršily hromady dotazů dřívějších návštěv, poházené a promíchané s tradičními peněžitými dary, s dvaceti, padesáti i stodolarovými bankovkami.

„Nu, *gej šojn!*“ štouchl mě zřízenec do paže, když jsem ve dveřích zaváhal. „Jdi už.“ Nebyl čas na bázeň ani na úctu, čekají tu další. Beriš ustoupil stranou, když jsem rebemu podal *kvitl* a sledoval, jak si jej čte. *Šulem Arje, syn Brachův. Pro požeňání a vykoupení.*

Beriš pak přistoupil k rebemu blíž a vypověděl mu, proč jsem přišel. Nabídl mi dívku a já jsem si k rebemu přišel pro radu. Rebe se na mě chvíli díval. Náhle se rozpomněl a ožil.

„Á, ano, ano, ano. Samozřejmě. Druhá strana se na to již ptala. Ano, to je dobrá partie, nádherně se k sobě hodí. Ano, ano, nádherně, že?“ Rebe se usmál, zamrkal a přimhouřil oči.

„On si tím není jist,“ řekl Beriš tiše. „Má jisté pochybnosti, má k tomu dotazy.“ Rebe mě sledoval přes brýle ve zlatých obroučkách a pak překvapeně zvedl huňaté obočí. „Dotazy?“ zeptal se. „Jaké dotazy?“ Na co že jsem se to vlastně *chtěl* zeptat? Stál jsem tu teď před *spravedlivým základem světa*, jenž se mě ptal, proč bych si neměl přát svazek, který již prohlásil za „nádherný“. Klouzal jsem pohledem od rebeho zkoumavých očí na těžký brokátový ubrus a na hromadu kvitlů, ale slova ke mně nepřicházela. A tehdy jsem si uvědomil, že žádné dotazy nemám, vlastně ne.

Mně se ta partie zkrátka nelíbila.

V jádru své bytosti jsem věděl, že to pro mě není dobrá volba, že to, co se o Gitty Goldsteinové *neříká*, je stejně tak důležité jako to, co se o ní

říká, ale že velmi pravděpodobně neuslyším nic, co by to mohlo změnit. Možná jsem doufal, že mi rebe o té partii řekne něco nového, něco, co mě potěší, ale ve skutečnosti jsem od něj chtěl svolení ji odmítnout. I když jsem věděl, že Gitty Goldsteinová v tu chvíli napjatě čeká, s čím přijde dohazovač, chtěl jsem, aby mi rebe řekl, že jestli ji nechci, je to zcela v pořádku, že se najde někdo lepší a že říci ne není žádná ostuda a není to ani kruté vůči ní. Chtěl jsem, aby mě rebe povzbudil, aby mi řekl, že nepotřebuji mít důvod k odmítnutí, nýbrž že potřebuji mít proč říci ano. Ale rebe již tu partii prohlásil za nádhernou. Rebemu není možné říkat, co od něj chceme slyšet. Rebemu se naslouchá, a co rebe řekne, to se přijímá.

Rebe zvedl obočí a čekal. Potom se znovu podíval na kvitl, který držel v ruce, pak zas na mě. Konečně promluvil: „Chajim Goldstein je velmi dobrý muž ze skvělé rodiny.“ A potom dodal, že to, co o *keren* slyšel, je moc dobré. „Tento *keren* je dobrý *keren*,“ uzavřel rebe.

Chvilku mi trvalo, než mi došlo, co tím myslí. *Keren* je suma v nějaké finanční investici a rebe by samozřejmě slovo „dívka“ vůbec nevyřkl. Ten výraz je tak nestydatě ženský, že je nevhodné jej i vyslovit. Dívka je tudíž jen jistina, hlavní vklad, *keren*. A tahle investice, usoudil rebe, je dobrá investice.

„To je dobrá věc, tenhle *keren*,“ opakoval znovu rebe a energicky máchl rukou. „Dobrý *keren*. Skvělý *keren*, eh. Nic, s čím by bylo třeba si dělat starosti.“ Natáhl se a špičkami prstů se dotkl mé ruky. „Nechť tě Ten na výšinách obdaří svou milostí. Nechť je tento svazek zdárné dovršen.“

Pár dní na to jsem již seděl na zadním sedadle auta cestou k domu, kde jsem se měl setkat se svou nevěstou. Bylo to začátkem prosince, na třetí den svátku Chanuka. Toho roku přišla sněhová chumelenice brzy a podél silnice se vršily sněhové závěje. Díval jsem se, jak na vozovce na Lincoln Avenue sáňkují děti.

„Jsi nervózní?“ zeptal se mě Beriš z předního sedadla pro spolujezdcy.

Pokrčil jsem rameny. Vyhnul jsem se jeho upřenému pohledu. Nebyl jsem nervózní, alespoň ne tak, jak to myslel. Bylo mi řečeno, že mě tam chtějí, a tak jsem si nelámal hlavu starostmi, že by mě mohli odmítnout.

Auto zastavilo u chodníku. Dveře do domu byly pootevřené a přes tenkou záclonu bylo vidět, jak uvnitř pár lidí přechází sem a tam. V předsíni

už byla moje matka, a když jsem vstoupil, podívala se na mě. Připadalo mi, že její veselost je poněkud nucená.

„Je to milé děvče,“ usmála se na mě.

V hlase měla nádech smutku, jako kdyby cítila, jakou tíhu v sobě nesu, ale i ona věděla, že odmítnout tento svazek prostě nejde. Rebe mu dal své požehnání, a tak už nebylo co říct.

Z jednoho ze zadních pokojů se vynořil Chajim Goldstein. Usmál se, potřásl mi rukou a potom mě s Berišem zavedli do jídelny. Matka šla za námi.

Ta dívka, moje budoucí nevěsta, stála na druhé straně stolu vedle své matky. Vlasy měla krátké, vlnité, špinavě blond. Oblečená byla prostě, na sobě dlouhou skládanou sukni, přes bílou blůzku s kanýry na límečku měla svetr s výstřihem do V, po celé délce zapnutý na knoflíky. Sotva jsem vešel, uhnula pohledem a dívala se jinam. Až teprve po chvíli se její pohled zatoulal ke mně. Nabídla mi upjatý úsměv a rychle se zase odvrátila.

Všichni ostatní pak z místnosti odešli a my jsme se s Gitty posadili ke stolu naproti sobě. Posledních pět let nám byly veškeré rozhovory s děvčaty zakázány, a tak jsem se cítil celý nesvůj, že jsem v místnosti s dívkou sám. Připadalo mi to čímsi nepatřičné. Byl jsem sice poučen, že moje role vyžaduje, abych si s ní začal povídat, ale celá ta situace byla tak divná, že jsem tam seděl celý zaražený. Po celou dlouhou minutu mě nenapadla jediná věc, kterou bych řekl.

„Usmívej se od ucha k uchu,“ poradil mi jeden kamarád krátce předtím. Svěřil jsem se mu, že se mám jít večer *ukázat* a že potřebuji pár rad. „Usmívej se od ucha k uchu. Po celou dobu. Musíš dát najevo, že jsi šťastný, že tam jsi.“ „Po *celou* tu dobu?“ „Od ucha k uchu. Jo, po celou dobu.“ Byl si tím naprosto jist.

Nevěděl jsem, co si mám o té jeho radě myslet. Usmívat se od ucha k uchu by mi jistě přivodilo značně nepřírozené ztuhnutí obličejových svalů. To nejde po celých těch patnáct minut, kdy budeme spolu, vydržet. A taky bych nutně vypadal dost neupřímně. Ale to bylo asi tak všechno, co mi můj kamarád uměl poradit. On sám prý se tím řídil a může mi zaručit, že to mělo úspěch. Když jsem se ho ptal, o čem že si s ní mám povídat, prohlásil: „O všem možném.“ Ale o čem se asi může člověk bavit s dívkou, která nikdy nestudovala Talmud a nikdy nebyla na rebeho

tyši? S dívkou, jejíž život je podle všeho tak vzdálený mému, že jen sotva můžeme mít něco společného? Na to už mi můj kamarád odpovědět nedokázal. Řekl, že si to vážně nepamatuje, že se byl *ukázat* už před mnoha měsíci. A vůbec, v jeho případě prý stejně většinou mluvila ona.

Jenomže Gitty moc nemluvila, vlastně nemluvila vůbec. V zoufalé snaze najít alespoň nějaké téma k rozhovoru, jsem se jí nakonec ptal na věci, které jsem již věděl: jestli ještě chodí do školy, kolik má sourozenců, jestli chce po svatbě dál bydlet v naší obci. Ne, zavrtěla hlavou, školu dokončila již před pár měsíci. Sourozenců má jedenáct, zašeptala sotva slyšitelně. Ano, přikývla, chce bydlet dál v naší čtvrti. Přidal jsem pár poznámek o sobě. Řekl jsem jí, že budu chtít pokračovat ve studiu i po svatbě, doufám, že ještě alespoň pár let. Přikývla. To byla ostatně danost. Pro všechny ženaté muže v obci byly dva roky studia povinné.

Klopila oči a dívala se na stůl před sebou. Když o mě v jednu chvíli letmo zavádila pohledem, rychle jsem se usmál od ucha k uchu, jak mi radil kamarád. Toporně se usmála také. Doufal jsem, že se třeba také bude chtít na něco zeptat nebo že bude mít pár poznámek, ale bylo zřejmé, že se nezeptá na nic. Mně brzy všechny otázky došly, a tak jsme tam seděli mlčky, dokud Chajim Goldstein nevstoupil do místnosti.

„Už jste skončili?“ zeptal se.

To nebyla otázka. To, že jsme skončili, bylo zcela očividné. Představoval jsem si setkání na patnáct minut, ale tohle nemohlo trvat víc než sedm. Ulevilo se mi, když skončilo.

Jeli jsme k rebemu, jeho dům nebyl daleko. Gitty jela v jiném autě než já. Pár blízkých přátel a příbuzných se motalo kolem a vesele mě zdravilo. Už o tom byli zpraveni a zdálo se, že z toho mají radost. Rebeho tajemník se také usmíval. Při této radostné události, při nových zásnubách, odložil své obvyklé nasupené způsoby.

Muži vstoupili první, ženy šly za nimi, rebe se usmíval a mával rukama na znamení radosti. Muži se shromáždili kolem stolu a vytvořili prostor, aby rebe viděl na nevěstu, která stála u zdi mezi ženami.

Tajemník zavřel dveře.

„Mazel tov, mazel tov!“ řekl rebe. „Nechť je toto spojení pevné. Nechť si zasloužíte trvalé sémě, z něhož vyrostou bezúhonná a pozhnaná

pokolení.“ Zásnuby byly definitivní a rebeho požehnání jako soudcovské kladívko.

Pomocník položil před rebeho malý tácek s čokoládovým piškotovým dortem. Muži se seřadili a z rebeho ruky přijímali svůj díl, zatímco ženy je sledovaly z kouta místnosti. Muži pak upjeli víno z malých pohárků a seřadili se k požehnání *lechajim*, „na život“, na zdraví. Jakožto čestný účastník jsem byl první na řadě a rebe mi dlouho držel špičky prstů a mumlal přitom požehnání. Stejně požehnání, jaké mumlal už tisícům ženichů přede mnou. Bylo to celé chladné a neosobní, rebe neklidně těkal očima, pátral pohledem a pak chvíli spočinul na mé nevěstě, jako kdyby ji chtěl na dálku začlenit. Přesvědčoval jsem sám sebe, že tohle je to, co doopravdy chci. Rebe s tou partií souhlasí. Říkal jsem si, že mě to těší, že mě to *musí* těšit, protože to těší rebeho. Říkal jsem si to, co jsme si my, rebeho stoupenci, vždycky navzájem opakovali: Rebemu na nás záleží víc než nám samotným. Když prožíváme radostné chvíle, má z toho ještě větší radost, když jsou okolnosti smutné, prožívá ještě větší žal. Věřil jsem tomu, opakoval jsem si to nesčetněkrát a *přiměl* jsem se tomu uvěřit. Věděl jsem, že to tak musí být.

Kapitola třetí

Když jsem rebeho viděl poprvé, věděl jsem toho o něm jen málo. Chodil jsem do skvyrské ješivy ve Williamsburgu v Brooklynu. Bylo mi třináct, když mi řekli: „Přijede rebe.“ Jen jsem pokrčil rameny a pobaveně sledoval, jak se studentů i učitelů v horečném očekávání zmocňuje šílenství. Horečnatě se spravovaly ulomené nohy od stolů ve studovně. Myly se podlahy a pak voskovaly. Námezdní dělníci z Guatemaly pracovali přesčas, aby stihli vyměnit táflování, jímž byly obloženy chodby, a vymalovat posluchárny. Dostali jsme pokyn, že musíme vydrbat své pokoje na internátu. Dokonce i kóje v umývárně byly očištěny od graffiti, jimiž byly pomalovány: *Reb Moše Lazer je prase chazer* nebo *Horší než kouřit je honit si bris*.